

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В БІБЛІОТЕЧНІЙ ТА АРХІВНІЙ СПРАВІ

УДК 027(477-25):044.738.5(4)

Ю. М. Половинчак

канд. іст. наук

Н. Г. Іванова

канд. іст. наук

*Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО НА ШЛЯХУ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Розглядаються проблеми включення України до глобального та європейського інформаційного й культурного простору, зокрема, через участь у проєктах Європейської бібліотеки та Європейської цифрової бібліотеки.

Ключові слова: електронна культура, Єдиний європейський дослідницький та культурний простір, Європейська бібліотека, Європейська цифрова бібліотека.

Розвиток будь-якої національної держави в сучасному світі неминує стикається з вирішенням суперечливого питання стосовно збереження автономії та суверенітету і, в той же час, активної участі в міжнародній кооперації, оскільки це одночасно є як кроком до глобалізації, так і певним інструментом більш ефективного відстоювання своїх національних та стратегічних інтересів.

Залучення України до глобальних та європейських інтеграційних процесів справило значний вплив на збільшення обсягів циркулюючої в соціумі інформації, інтенсивність інформаційних потоків та зростання значущості інтеграції культури народів України в європейський і світовий інформаційний простір зі зміцненням при цьому культурних зв'язків.

У цьому контексті постали такі важливі питання, як збереження колективної пам'яті української нації і забезпечення доступу до накопичених культурних багатств не тільки громадянами нашої держави, але й світовою спільнотою, адже на тлі глобалізації засо-

бом проти збіднення або обмеження культури однієї країни служить збереження і поширення різних національних культур. Таким чином, суверенні інформаційні ресурси – надбання нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу є основою його існування і розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інфотворення.

З огляду на зазначені тенденції, важливою складовою політики держави в сучасному глобальному світі є її адекватне інформаційне представлення, здатність до наповнення власного інформаційного поля, а також до продукування експортного інформаційного продукту.

Україна має необхідний історичний та сучасний досвід для активної участі в глобальних інформаційних процесах сьогодення: високий інтелектуальний потенціал, значну мережу академічних інститутів і науково-дослідних центрів (лише в системі НАНУ функціонує 174 науково-дослідних інститути, де працюють 28 тис. учених), понад 300 вищих навчальних закладів (з них 37 зі статусом національних), інших дослідницьких та академічних установ. Отже, науковий потенціал України нині здатний забезпечити інформаційний суверенітет в умовах зростаючих глобальних викликів, сприяти його розвитку, творенню, впорядкуванню та належному представленню в світовій мережі вітчизняних інформаційних ресурсів. До найефективніших механізмів їхнього представлення в глобальному інформаційному просторі зараз відносяться світові та регіональні електронні бібліотеки, що акумулюють електронні ресурси, поєднані загальною ідеологією структуризації і доступу.

З наповненням електронних бібліотек, поряд із створенням електронного контенту, пов'язані проекти із оцифрування фондів, що, з одного боку, створює умови для консервації оригіналу видання, а з іншого, – сприяє більш широкому запровадженню інформації в науковий, освітній та культурний обіг. Бібліотеки, музеї, архіви мають у своїх фондах велику кількість рідкісних і цінних документів, доступ користувачів до яких обмежено з низки причин, – створення цифрових копій таких видань є не лише одним з можливих варіантів їхнього збереження, але й елементом процесу формування електронної культури (Digital Culture, або E-culture), пов'язаної зі створенням та розповсюдженням електронних версій закладів колективної пам'яті (бібліотек, музеїв, архівів) та об'єктів культури і культурної спадщини¹.

Завдання включення України до глобального інфопростору та Єдиного європейського інформаційного (Single Information Space), освітнього, дослідницького (European Research Area) та культурного простору (European Cultural Area) актуалізує питання стосовно розвитку національної сфери інформаційно-комунікаційних технологій та культурно-освітньої сфери саме в руслі світових та європейських тенденцій.

Аналізуючи ці тенденції, слід відзначити активізацію процесів об'єднання музеїв, бібліотек, архівів як установ пам'яті (memory institutions) або установ спадщини (heritage institutions). Тенденція до розгляду бібліотек, музеїв, архівів як закладів пам'яті безпосередньо відобразилася на структурі інституцій ЄС: в Європейській комісії було створено Генеральний директорат з культури та культурної спадщини і Генеральний директорат з культури інформаційного суспільства.

Із зазначеною тенденцією пов'язана робота з організації спільних проєктів для оцифрування творів, що є культурною і науковою спадщиною, та створення систем управління оцифрованими ресурсами (Digital Assets Management Systems), що передбачають довгострокове збереження величезних обсягів мультимедійної інформації (текстів, статичних зображень, кіно і відео, звуку), захист і пошук інформації в інтегрованих і розподілених базах даних, управління правами на інтелектуальну власність, виробництво інформаційних блоків, орієнтованих на користувача тощо.

Важливим кроком у напрямі включення України до загальноєвропейського інформаційного та культурного простору стало її приєднання в 2008 р. до Європейської бібліотеки (The European Library, TEL). Ініціатором створення цього некомерційного проєкту виступила CENL (Конференція директорів національних бібліотек Європи). Базою для створення єдиного пошукового порталу The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org>) стали колекції 48 європейських національних бібліотек – учасниць проєкту.

Філософією проєкту The European Library є надання вільного доступу як до цифрових ресурсів, що зберігаються на серверах окремих національних бібліотек як контенту (повних текстів документів, книг, плакатів, карт, звукозаписів, відеофільмів тощо), так і метаданих (електронних каталогів бібліотек, бібліографічних описів). Європейська бібліотека пропонує доступ до національних бібліотек через єдиний центральний інтерфейс і надає можливість по-

шуку в понад трьохстах каталогах та цифрових колекціях (понад 230 млн. записів) 35-ма мовами².

Для роботи з різноманітними ресурсами різних бібліотек Робочими групами Європейської бібліотеки розроблені єдині стандарти метаданих та описів колекцій. Інтеграція даних реалізується за допомогою протоколів z39.50 та OAI-PMH. Опис метаданих базується на ядрі Dublin Core та розширений додатковими наборами даних. Портал використовує стандартні протоколи OAI, Z39.50, SRU, OpenURL, засновані на єдиних стандартах метаданих (на базі Dublin Core) для забезпечення взаємодії, клієнтська сторона порталу – на базі open source (AJAX) та використовує багатомовний інтерфейс³.

Наступним етапом в напрямі інформаційної культурної інтеграції до Єдиного європейського інформаційного простору є участь України в проєкті Європейської цифрової бібліотеки Europeana, організація і підтримка запуску якої була здійснена під егідою TEL у травні 2005 р. Слід відзначити, що Europeana і The European Library є хоч і пов'язаними, але незалежними проєктами, які відрізняються не тільки за змістом, але й за принципом надання доступу до інформації. Європейська бібліотека – це сервіс, що пропонує доступ до каталогів 48-ми національних бібліотек Європи, а Europeana об'єднує відомості про цифрові ресурси бібліотек, музеїв та архівів. На сьогодні Europeana продовжує тісно співпрацювати з Європейською бібліотекою, яка надає їй доступ до цифрових колекцій національних бібліотек.

Мета створення Європейської цифрової бібліотеки – забезпечення доступу до оцифрованих сторінок книг, що відображають різні аспекти європейської культури. Europeana об'єднує в одну мережу та робить загальнодоступними цифрові ресурси бібліотек, архівів та музеїв європейських країн та, з використанням інформаційних технологій, надає можливості кожному долучитися до європейської колективної пам'яті.

2006 року Європейська комісія схвалила рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів та цифрового контенту. Комісія закликала уряди країн – членів ЄС розробити систему дій, які б у даній сфері, починаючи з авторських прав до встановлення ліній по оцифровці, сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом.

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами,

музеями країн ЄС у 2008 р. був створено Фонд Європейської цифрової бібліотеки, покликаний вирішувати організаційні питання. Аналізує проведення робіт з оцифрування Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (High Level Expert Group on Digital Libraries), що включає експертів з різних культурних інституцій, видавництва та інших правовласників, представників індустрії ІКТ, наукових товариств.

Свій вклад до Європейської цифрової бібліотеки зробили близько 1500 установ, серед них – Британська бібліотека в Лондоні, Нідерландський національний музей – (Rijksmuseum in Amsterdam), паризький Лувр та ціла низка інших установ, чії колекції дають змогу досліджувати історію та культуру Європи від найдавніших часів до наших днів. Розмаїття культурної і наукової спадщини Європи представлене через понад 15 млн. одиниць зберігання цифрових об'єктів, що включають зображення – картини, малюнки, карти, фотографії і зображення музейних предметів; тексти – книги, газети, листи, щоденники та архівні документи; аудіо та відео⁴. Участь в даному проекті дає можливість включитися в соціокультурні процеси, що відбуваються в межах Європейського Союзу.

Станом на 2011 р. у Європейській бібліотеці представлені дві колекції НБУВ: реферативна база даних “Україніка наукова” та Електронна бібліотека авторефератів дисертацій. Фахівцями НБУВ розроблена та впроваджена українська локалізація інтерфейсу порталу Європейської бібліотеки.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського є ініціатором створення єдиної інформаційної основи для збереження цифрових колекцій, що відображають шлях історичного розвитку України в культурній, науковій та соціальній сферах, та активним учасником міжнародних корпоративних проектів Європейської бібліотеки. Зокрема, НБУВ є ініціатором проекту національного масштабу “Пам'ять України в об'єктах національного надбання”⁵ (www.nbu.gov.ua/memory/index.html). Спостерігається поступ у співпраці Бібліотеки з цифровими сховищами світового культурного надбання. Станом на жовтень 2011 р. три об'єкти історико-культурної спадщини з фондів НБУВ (“Київські глаголичні листки” ІХ–Х ст., “Апостол” Івана Федорова 1574 р. та “Кобзар” Т.Г. Шевченка 1840 р.) увійшли до проекту “Золота колекція Євразії” Бібліотечної асамблеї Євразії.

Водночас перед Україною і, зокрема, її Національною бібліотекою стоїть завдання інтенсифікації роботи, спрямованої на представлення вітчизняного культурного надбання в європейському інформаційному просторі. Тут варто враховувати цілу низку технічних, правових та інших аспектів, що потребують осмислення та узагальнення вже сьогодні. Так, до партнерів – учасників наднаціональних цифрових бібліотек висуваються вимоги щодо відбору, переведення обраного ресурсу в електронну форму та передачі готового контенту на відповідний сервер і, нарешті, до оформлення матеріалів, які залучатимуться до проєктів. Важливо, що інституція-фондоутримувач повинна мати юридичні права на матеріал, який вона надає, і бути готовою зробити його об'єктом вільного доступу. Окрім цього, заслуговує на увагу європейський досвід, оформлений у вигляді Хартії суспільного надбання (Public Domain Charter), опублікованої у 2010 р. на сайті Europeana. Членами Європейської цифрової бібліотеки висловлюється занепокоєння тим, що суспільне надбання перебуває під загрозою: збережена протягом кількох поколінь інформація після оцифрування часто стає менш доступною, оскільки переходить у приватну власність. Іншими словами, в організації, що взяли на себе витрати зі створення електронної копії, з'являються права на цифрові копії об'єктів суспільного надбання і, як наслідок, можливість встановлювати умови для доступу до цих об'єктів. Хартія суспільного надбання стверджує, що Europeana належить суспільству і повинна служити його інтересам. На думку директора Національної бібліотеки Німеччини, голови організації Europeana Foundation Елізабет Ніггеманн, «об'єкти суспільного надбання життєво необхідні для освіти, науки, збереження культурної спадщини та інформаційного обслуговування. Не можна припиняти доступ до знань у сучасному інформаційному суспільстві».

Отже, важливо, щоб оцифрування об'єктів суспільного надбання не спричинило виникнення нових прав на цей матеріал, і вітчизняне законодавство в цьому питанні працює навіть на випередження тих проблем, з якими зіткнулися члени Europeana. Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає, що суспільне надбання – це твори і об'єкти суміжних прав, термін дії авторського права і (або) суміжних прав на які закінчився. Роботи, що є суспільним надбанням, продовжують бути частиною його, переходячи при цьому в цифрову форму.

Головним акцентом у справі розвитку міжнародних бібліотечних стандартів є вирішення проблеми вільного доступу до оцифрованих фондів національних бібліотек, які містять велику кількість рідкісних і цінних документів. З огляду на це, важливою є підтримка принципів відкритого ліцензування метаданих учасниками Конференції директорів національних бібліотек Європи (CENL) у вересні 2011 р., де йшлося фактично про відкриття широкого доступу і надання можливості кожному скористатися в своїх цілях бібліографічними даними, що описують мільйони видань, які коли-небудь публікувалися в Європі (назви творів та імена авторів, дати видання та вихідні дані, місце публікації й інша інформація, наявна в каталогах європейських бібліотек). Наприклад, Wikipedia зможе надавати посилання на ці метадані в своїх статтях, їх можна буде використовувати в програмах для мобільних пристроїв. Першим підсумком Угоди про відкрите ліцензування стане передача метаданих, що подаються національними бібліотеками на порталі Europeana.

Отже, на сьогодні для бібліотек України важливо активізувати діяльність, спрямовану на формування електронної культури, що сприятиме широкому розповсюдженню електронних версій об'єктів культури та культурної спадщини, суспільного надбання; інтеграції культури народів України в європейський і світовий інформаційний простір, зміцненню культурних зв'язків і формуванню позитивного іміджу України в світі.

Збільшення обсягу українського цифрового контенту внаслідок оцифрування національної культурної та наукової спадщини та представлення її в Інтернеті є фактором сприяння розвитку цифрової економіки та стимулювання інноваційної діяльності.

¹ Culture-The European perspective-cultural policy, creative industries, information lag. – Zagreb, 2005. – Mode of access: <http://www.culturelink.org/publics/joint/eculture01/eCultureProceedings.pdf>. - Title from the screen.

² What is The European Library? // Website The European Library.- Mode of access: http://www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/about_us/aboutus_en.html# - Title from the screen.

³ *Пелагеша Н.* Європейська цифрова бібліотека: проект створення // Бібл. вісн. – 2008. – № 5. – С. 3–8; Європейська цифрова бібліотека / За матеріалами Представництва Європейської Комісії в Україні, підгот. Т. Ярошенко // Бібл. планета. – 2009. – № 1. – С. 41.

⁴ Europeana: think culture // Europeana Website. – Mode of access: <http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html>. – Title from the screen.

⁵ Кузнецов А.В. Участь у міжнародних корпоративних проектах як засіб розкриття бібліотечних фондів // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : Зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 17–19 трав. 2011 р. — К., 2011. — С. 182–184.

Summary

The author speaks on some challenging points of integration of Ukraine to the global and European informational and cultural space, that is carried out in particular through the participation in the European library and European digital library projects.

Key words: electronic culture, Common European investigational and cultural space, European library, European digital library.